

Curatorial Research as an Undisciplined and Unsettling Form of Knowledge

The aim of the text is to show that curatorial research is a legitimate way to find answers to complex socio-economic and environmental questions, using the example of a two-year process of creating an exhibition project referring to the issue of planned lithium mining in the Ore Mountains. The text argues that a research exhibition is as relevant a contribution to scholarly debate as an academic article or publication.

However, it differs in the sense that its format is not simply a presentation of results, but rather a spatial framing in which the research hypothesis is tested or verified. This hypothesis then does not necessarily stand at the beginning of the research, it emerges gradually in a material that has its own agency. The joint text of the curatorial collective presents what kinds of agency lithium plays out and how this particular mineral determines the form of the research that led to the exhibition *Symptoms of the Future* (Ústí nad Labem: Galerie Hraníčář, 2024).

anna.remesova@avu.cz
zizkovakar@gmail.com
martina.johnova@gmail.com

Keywords:

curatorial research – ecological art – extractivism – lithium – interdisciplinary collaboration

Anna Remešová je doktorka na Akademii výtvarných umění, kde se věnuje historii Náprstkova muzea v Praze a zapojení českých zemí do koloniálních vzťahů. Příležitostně pracuje jako kurátorka a kulturní publicistka.

Karolína Žižková je environmentální antropoložka. Jako doktorandka na Katedře environmentálních studií Masarykovy univerzity

a Sociologickém ústavu AV ČR se zabývá konfiktami, které vyplývají z probíhající transformace energetiky.

Martina Johnová je kurátorka současného umění a programová dramaturgyně Galerie Hraníčář v Ústí nad Labem. Věnuje se neruštovým podmínkám v kulturní produkci a orientuje se na společensky angažované a environmentální umění.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná a znepokojivá forma poznání

*Anna Remešová
Karolína Žižková
Martina Johnová*

Jak bude vypadat krajina severních Čech po těžbě? Tato otázka stála na začátku našeho kurátorského výzkumu. Snažily jsme se pochopit, kteří aktéři a aktérky mají vliv na podobu krajiny plné jezer, kopců, lesů a hor, jež vnímáme jako přírodu, byť jde o specifické pozůstatky po těžbě stříbra, cínu, wolframu, uranu či uhlí. Po výstavě *Poslední den stvoření* v Galerii Hraničář (11. březen – 31. srpen 2020), tematizující rekultivace území po těžbě hnědého uhlí na Ústecku, jsme se skrze sérii letních uměleckých soustředění dostaly o dva roky později k otázce plánované těžby lithia na Cínovci. Zanedlouho jsme v Krušných horách poprvé držely v ruce kus cinvalditu, horniny, ve které se blyštěla lithná slída. Tím začal náš kurátorský výzkum věnovaný lithiu, jehož výsledkem je půlroční výstava *Symptomy budoucnosti* (13. září 2024 – 16. únor 2025) a doprovodný program, jež v průběhu dalšího roku doplní mezioborová publikace.

Cílem následujícího textu je představit dvouletý kurátorský výzkum, který tematizuje problematiku plánované těžby lithia v Krušných horách a energetickou transformaci. Naši snahou je přiblížit vývoj a výsledky výzkumu a ukázat, že kurátorský výzkum představuje legitimní cestu k hledání odpovědi na komplexní socioekonomické a environmentální otázky. Pokusíme se tak přiblížit naše uvažování o zmíněném konceptu, který je ukotven v kontextu diskurzivních a výzkumných výstav, a dále představit, jaké otázky před nás na různých rovinách klade zkoumání jednoho chemického prvku – od jeho materiality přes způsoby jeho oběhu (získávání, zpracování, využití) až po politické, ekonomické a environmentální otázky spojené s jeho těžbou, projevující se v lokálních i globálních souvislostech. Kromě interpretací mocenského pozadí komoditních řetězců lithium-iontových baterií zmíníme koncept „minerální solidarity“, který vychází z děl autorské dvojice tvořené filozofkou Denisou Ferreira da Silva a filmařem Arjunou Neumanem.

Případovou studii výstavního projektu *Symptomy budoucnosti* chceme podpořit argument, že výzkumná výstava je stejně relevantním příspěvkem do odborné diskuze jako akademický článek či publikace. Výzkumná

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

výstava je dvojím médiem – jednak ve smyslu prostoru výstavy (*display*), kde se specifické obsahy prezentují ve formě vizuálního umění v kombinaci s diskurzivním programem, a zároveň je epistemologickým polem, utvářeným kurátorským, respektive uměleckým výzkumem,⁽¹⁾ a otevřeným divácké participaci. Instalace uměleckých děl ve formátu výstavy není završením výzkumu v tom smyslu, jakým je jím například publikace odborného textu, který má uzavřený formát určený předem stanovenými pravidly. Výstava je charakteristická pevně situovaným prostorovým zarámováním, které teprve dává možnost formulovat a interpretovat významy ve vztahu k materiálu. Skrze výstavu se ověřuje či testuje hypotéza výzkumu, přičemž tato hypotéza nemusí stát nutně na jeho začátku, ale vyjevuje se postupně, a odehrává se v hmotě, která má své vlastní aktérství. Následující text se zabývá tím, jaké druhy aktérství rozehrává lithium jako prvek a jakým způsobem jeho materialita⁽²⁾ určovala podobu našeho výzkumu a implikovala vědomí tzv. geosociální (*geosocial* či *geosociality*), které poukazuje na způsoby, jimiž geologické síly samotné Země limitují a zároveň umožňují sociální a politické dění.⁽³⁾

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

- 1 Diskuze o charakteru a podobách uměleckého výzkumu se v místním prostředí vede zhruba jedno desetiletí. Shrnutí toho, co je umělecký výzkum a jak se skrze ohledávání vztahu mezi uměleckou tvorbou a výzkumným procesem vytváří výjimečnost poznání, které umění přináší, představuje například text Andrey PRŮCHOVÉ HRŮZOVÉ: „Od, co' k, jak'. Výzvy uměleckého výzkumu pro tvůrčí a akademické sféry 21. století“, *ArteActa*, roč. 4, 2021, č. 6, s. 110–112.
- 2 S materialitou a aktérstvím lithia pracuje antropolog Jonas Köppel: „Lithium Transformations: An Unfinished Story“, *Transformations*, roč. 21, 2020, č. 33, s. 27–47. S Jonasem Köppelem a dalšími členy řešitelského týmu projektu *Green Dealings* (<https://green-dealings.com/>) jsme výstavní projekt konzultovali u příležitosti naší společné návštěvy Cínovce a Bärensteinu v říjnu 2023.
- 3 Antropologové Gisli Pálsson a Heather Swanson uvádějí, že koncept geosociální či geosociální upozorňuje na „styčné body mezi geologií a sociálněkulturní teorií. Zároveň otevírá formu geopolitiky „při zemi“ (*down-to-earth*) (řízení a špatné řízení geosociálních skutečností), která přesahuje klasické pojetí tohoto termínu tím, že se věnuje různým geologickým měřítkům – živým tělům, lidským i nelidským, pevným horninám a planetě „jako takové“. Gisli PÁLSSON – Heather SWANSON, „Down to Earth: Geosocialities and Geopolitics“, *Environmental Humanities*, roč. 8., 2016, č. 2, s. 151. Viz také Nigel CLARK – Kathryn YUSOFF, „Geosocial Formations and the Anthropocene“, *Theory, Culture & Society*, roč. 34, 2017, č. 2–3, s. 3–23.

Vyjít z krajiny

Výzkum a spolupráci nás tři – kurátorky, historičky umění a environmentální antropoložky – odstartovala sympozia Galerie Hraničář, věnovaná proměnám těžební krajiny v severních Čechách. První dva ročníky symposií, *Jak vidět krajinu* v roce 2020 a *Krajinou nerůstu* v roce 2021, přímo navazovaly na výstavu *Poslední den stvoření*, kurátorovanou dvěma z nás, Martinou Johnovou a Annou Remešovou.⁽⁴⁾ Naše tehdejší aktivity primárně sledovaly téma rekultivací a obnovy krajiny po těžbě uhlí na Ústecku a Mostecku. Záměrem symposií bylo propojit perspektivu umění s pohledy různých vědních disciplín, a skrze společnou imaginaci možných budoucností regionu diskutovat jeho současné sociální, ekonomické a environmentální výzvy. Toto období korespondovalo s procesem útlumu těžby uhlí v Ústeckém, Karlovarském a Moravskoslezském kraji a s počátkem debaty o podobě tzv. spravedlivé transformace, která měla nastartovat ekonomické a energetické proměny těchto krajů. Na Ústecku se diskutovalo především o zařazení těžby lithia na Cínovci mezi tzv. strategické projekty a její možné finanční podpoře z operačního programu Spravedlivá transformace, v rámci něhož má být mezi zmíněné kraje rozdělena celková částka 39,4 miliard Kč.⁽⁵⁾ Další dvě sympozia, *Kritické zóny krajiny* v roce 2022 a *Symptomy budoucnosti* o rok později, se tak přímo zaměřila na plánovanou těžbu lithia v Krušných horách. Během dvou pětidenních soustředění na Cínovci a v německém Zinnwaldu jsme se spolu s pozvanými místními obyvateli a hosty a hostkami z různých vědních disciplín snažili najít odpovědi na otázku, jak se stal z těžby způsob boje proti klimatické krizi, zda je snazší představit si

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

4 Vystavující: Angela Anderson, Radek Jandera, Marie Lukáčová, Jan Kvíz, Martin Netočný, Matthew C. Wilson, Jitka Žambochová. Výstavu *Poslední den stvoření* přibližuje v příspěvku na blogu Veřejného sálu Hraničář Lukáš Pokorný, <https://hranicar-usti.cz/posledni-den-stvoreni-v-hranicari/> (cit. 17. 7. 2024).

5 „Realizace strategických projektů v uhelných regionech se rozjíždí“ (tisková zpráva), 29. dubna 2024, <https://opst.cz/tiskova-zprava/11> (cit. 16. 7. 2024)

odtěžení milionů tun rudy nebo proměnu ekonomiky, či jak vytvářet scénáře udržitelnější budoucnosti pomocí umění a designu. To přímo znamenalo ponechat vždy závěr symposia dílnám, během nichž se účastnictvo prakticky seznámilo s využitím metod spekulativního designu při promýšlení blízké i vzdálené budoucnosti. Designové přístupy, kterými se v České republice zabývá například teoretička Klára Peloušková, se pak mohou věnovat potřebám konkrétních komunit a ekosystémů, anebo sledují měřítko planety a soustředí se na podoby infrastruktur a různá systémová řešení.⁽⁶⁾

Metodologicky vyšel kurátorský výzkum směřující k výstavě *Symptomy budoucnosti* ze zkušeností, které jsme získaly během předchozích symposií a při přípravě výstavy *Poslední den stvoření*. Ve vztahu k diváctvu výstavy a při práci s vystavenými uměleckými díly jsme primárně necílily na vizuální reprezentaci situace, mimolidského světa či politického jednání, ale usilovaly jsme o vyvolání veřejné diskuze a zprostředkování přímého kontaktu s daným místem – projít se krajinou, poznávat její biodiverzitu či historický vývoj spjatý s těžbou a následně se seznámit také s uměleckým myšlením, které svým specifickým způsobem přistupuje k možným proměnám krajiny v budoucnosti. Konkrétně tento přístup znamenal především důraz na mezioborovou spolupráci, jež se pak propsala i do organizace soustředění. Do symposií, v jejichž rámci postupně krystalizovala jak koncepce výstavy *Symptomy budoucnosti*, tak její kurátorská metodologie, jsme zapojily odborníky a odbornice věnující se botanice (Jitka Pollakis), geologii (Miloš Faltus), antropologii (Mark Goodale), chemii (Diana Nebeská, Anke Schneider), ochraně přírody (Jakub Kyselovič), globálním souvislostem těžby (Nina Djukanović), spekulativnímu designu a umění (Klára Peloušková, Ana

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

6 Viz Barbora VANICKÁ ČÁPOVÁ, „Individuální odpovědná spotřeba v globálním měřítku nic nefeší, myslí si teoretička Klára Peloušková, která se věnuje možnostem udržitelného designu“, *Czechdesign*, 14. února 2022, <https://www.czechdesign.cz/temata-a-rubriky/individualni-odpovedna-spotreba-v-globalnim-meritku-nic-neresi-mysli-si-teoreticka-klara-pelouskova-ktera-se-venuje-moznostem-udrzitelneho-designu> (cit. 21. 10. 2024).

Alonso), a v neposlední řadě také členky a členy občanských iniciativ působících přímo v Cínovci a okolí či v regionu (spolky Cinvald, Bürgerinitiative Bärenstein nebo organizace Re-set: Platforma pro sociálně-ekologickou transformaci).⁽⁷⁾ Tento neúplný výčet ilustruje situovanost kurátorského výzkumu a organičnost vývoje poznávacího procesu, skrze který jsme se v rámci výstavy rozhodly problematiku těžby a využívání lithia uchopit. Na konkrétní podobu kurátorského výzkumu měla značný vliv také sdílená zkušenost a diskuze s účastnictvem sympozií, které nejčastěji představovali studující uměleckých oborů, antropologie, architektury či urbanismu.

Kurátorský proces byl významně ovlivněn opakovanou spoluprací s designérkou a výzkumníci Anastasiou Kubrak, která se mj. podílela v rotterdamském Het Nieuwe Instituut na výstavě *Lithium* i na stejnojmenné publikaci s podtitulem *States of Exhaustion*.⁽⁸⁾ Právě tento projekt a vlastní probíhající umělecký výzkum představila Kubrak v roce 2022 na našem prvním sympoziu věnovaném již specificky lithiu (*Kritické zóny krajiny*). Skrze paralelu energie a vyčerpání lidských těl i přírodních zdrojů se Kubrak dlouhodobě věnuje místům, kde se setkává využívání lithia jako léčivého prvku v lázeňství a jeho těžba jako nerostné suroviny pro výrobu baterií. Zkoumá lázeňská střediska, která vznikala v okolí minerálních pramenů s vysokým obsahem lithia už od poloviny devatenáctého století a v současnosti jsou „znovuobjevována“ jako místa potenciální těžby. Kromě Teplicka k nim patří také americké Excelsior Springs či bývalé portugalské lázně Vidago

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

7 K reflexi posledních tří sympozií viz: Karolína ŽIŽKOVÁ, „Krajinou nerůstu“, 7. září 2021, <https://hranicar-usti.cz/krajinou-nerustu/>; „Kritické zóny Cínovce“, 19. prosince 2022, <https://hranicar-usti.cz/kriticke-zony-cinovce/>; „Symtomy budoucnosti“, 19. září 2023, <https://hranicar-usti.cz/symptomy-budoucnosti/> (cit. 30. 10. 2024).

8 Výstava: *Lithium*, Rotterdam: Het Nieuwe Instituut, 20. září 2020 – 15. duben 2021. Výzkum a texty: Marina Otero Verzier a Anastasia Kubrak, vystavující: David Habets, Cameron Hu, Stefan Schäfer, Cédric Gerbehaye, Juan Arturo García, Nicolás Jaar, Maarten Meij, Godofredo Enes Pereira, Lithium Triangle Studio (Mingxin Li, Antonio Del Giudici, Yvette Waweru, Melis Goksan), Mingxin Li a Anabel Garcia-Kurland, Alice Wong. Srov. Francisco DÍAZ – Anastasia KUBRAK – Marina OTERO VERZIER (eds.), *Lithium. States of Exhaustion*, Rotterdam: Het Nieuwe Instituut & Ediciones ARQ 2021.

v regionu Barroso. Kubrak ve své umělecké tvorbě kombinuje archivní materiály odkazující k únavě jednotlivců v průmyslové společnosti na konci devatenáctého století a regeneraci těla pomocí minerálních vod. Soustředí se zároveň na současnost a kriticky se ptá, zda může být lithium lékem na klimatickou krizi. Způsob její práce a zaměření na oblast Teplicka a Mostecká nás vedly k rozhodnutí oslovit ji k účasti na výstavě *Symptomy budoucnosti*, a to s konkrétním zadáním (vzešlým z dialogu započatého během zmíněného sympozia) věnovat se právě historii teplického lázeňství a minerálních vod v souvislosti s lithiem.

Ambice pokusit se prostřednictvím výstavy *Symptomy budoucnosti* hledat odpovědi na komplexní socioekonomické a environmentální otázky tzv. dekarbonizace nás dovedla k navázání spolupráce s německým kolektivem The Driving Factor, konkrétně s výzkumníci Elisou T. Bertuzzo a kurátorkou Neli Wagner. Během společné návštěvy českých i německých lokalit, které by měly být přímo ovlivněny plánovanou těžbou a zpracováním lithia, nám představily svůj stejnojmenný dvouletý projekt z let 2021 až 2022, jenž se primárně věnoval energetické transformaci v Německu. Jeho jádro tvořily tři výpravy do lokalit, kde jsou symptomy budoucnosti v krajině doslova hmatatelné, ať už jde o komplex Gigafactory v Grünheide nedaleko Berlína, průzkumné vrty v okolí Zinnwaldu, či lužická jezera vzniklá na místě uhelných dolů.⁽⁹⁾ Jedna z exkurzí, *Tour Erzgebirge*, tedy výprava do Krušných hor, se zaměřila na interpretaci krajiny jako výslednici mnohých interakcí – lidí, strojů, geologického podloží, ale i hub, mechů, rašeliníšť a dalších mimolidských aktérů. Zároveň poukazovala na plánovanou

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

9 Část jejich projektu byla k vidění v berlínské galerii nGbK – neue Gesellschaft für bildende Kunst a v digitálním prostoru přetrvává na webu thedrivingfactor.net, kde jsou shromážděny podcasty, umělecká díla i záznamy z exkurzí. Výstava *The Driving Factor* (Berlin: Station urbaner Kulturen, 11. červen – 27. srpen 2022) byla završením dvouletého výzkumu, na němž pracovali Elisa T. Bertuzzo, Jan Lemitz, Daniele Tognozzi, Mercedes Villalba a Neli Wagner. Vystavující: Aurora Castillo, Eva Hertzsch & Adam Page, Sonja Hornung, Leni Roller.

těžbu lithia a tematizovala to, zda a jak může těžba probíhat ekologicky šetrným způsobem. V metodologické rovině pro nás byly diskuze s členkami kolektivu The Driving Factor přínosné v kritickém promýšlení způsobů, jak pracovat s místním ukotvením tématu a zachovat tak jeho relevanci a přístupnost, ale zároveň neopomenout klíčové globální souvislosti. Výsledkem těchto diskuzí bylo rozhodnutí umístit na konec výstavy tzv. fórum, kde celou jednu stěnu pokrývá mapa světa s vyznačenými místy již probíhající nebo plánované těžby lithia, doplněná o krátké texty ilustrující současnou situaci v jednotlivých lokalitách.

Vzdor mimo hranice

Jako surovina pro výrobu baterií v elektromobilech i pro ukládání energie z obnovitelných zdrojů je lithium příslibem jednoduchého technologického řešení současné klimatické krize. Lithium najdeme také v běžné spotřební elektronice. Spolu s kobaltem, niklem či mědí představují hlavní kovy umožňující používat bezdrátová a mobilní zařízení a přepravovat elektřinu z místa na místo. Právě digitální technologie podle novináře Henryho Sandersona, zabývajícího se těžbou a výrobou baterií v Kongu nebo Číně, přispívají k pocitu dematerializace ekonomiky a absence ekologické stopy virtuálního světa. Jak iluzorní tento pocit dematerializace je, dokládá Sanderson tím, že v současnosti těžíme nejvíce minerálů v dějinách lidstva, a dále podotýká, že pokud by měl být zachován současný hospodářský růst, bude třeba tempo těžby ještě zvýšit.⁽¹⁰⁾

Přeshraniční ložisko lithia v Krušných horách má být těženo zhruba po dobu následujících třiceti let. V plánovaném projektu těžby na území České republiky je hlavním investorem společnost ČEZ, těžební a energetická firma vlastněná ze 70 % státem, a European Metals Holdings, soukromá

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

akciová společnost se sídlem v Austrálii, které společně působí pod hlavičkou společnosti Geomet.⁽¹¹⁾ Fakt, že práva na průzkum a případnou hlubinnou těžbu byla udělena společnosti se sídlem v Austrálii, se v parlamentních volbách v roce 2017 stal významným předmětem sporu mezi tehdy společně vládnoucími stranami ČSSD a ANO. Předvolební situace také na krátko výrazně zvedla zájem o téma těžby lithia u veřejnosti a médií. Ve stejné době byl na Cínovci založen občanský spolek Cínvald, který usiluje o komunitní oživení obce, aktivně připomínkuje plánovanou těžbu a předává o ní informace širší veřejnosti.

Plánovanou podobu projektu a související infrastruktury představil Geomet obyvatelům Dubí až na podzim roku 2023, a to včetně plánů na vybudování zpracovatelského závodu.⁽¹²⁾ Stalo se tak krátce po odvysílání reportáže České televize, která záznamy ze sympozia *Symptomy budoucnosti* doplnila rozhovorem se zástupcem společnosti ČEZ, jenž ve svém vstupu zdůrazňoval význam ložiska lithia na Cínovci.⁽¹³⁾ V této souvislosti se naše činnost nechtěně stala v očích některých místních obyvatel součástí aktivit ČEZu a formou propagace záměrů této společnosti.

Podobně jako na české straně hranice, kde leží dvě třetiny ložiska, se i obyvatelstvo německých obcí Zinnwald (pod kterou se nachází zbytek ložiska), Bärenstein a Altenberg

- 11 Podíl 51 % mají ve společnosti Geomet Severočeské doly a.s., dceřiná firma ČEZu, 49 % podílu pak European Metals Holdings.
- 12 Proti původnímu záměru umístit zpracovatelský závod v blízkosti obcí Újezdeček, Mstišov a Košťany protestovalo na podzim 2023 místní obyvatelstvo. Společnost Geomet se proto rozhodla přepracovat projekt a umístit případný zpracovatelský závod v průmyslovém areálu elektrárny Pruněřov, kterou ČEZ vlastní. Jana VITÁSKOVÁ, „Zpracovatelský závod lithia z Cínovce by mohl vzniknout u elektrárny v Pruněřově“, *Český rozhlas Sever*, 25. dubna 2024, <https://sever.rozhlas.cz/zpracovatelsky-zavod-lithia-z-cinovce-mohl-vzniknout-u-elektrarny-v-prunerove-9222286> (cit. 17. 7. 2024). K původním plánům společnosti Geomet, které byly zveřejněné na konci léta 2023: Jan NOVÁK – Michal ŠULA, „My tu horu vykutáme! Jak bude vypadat těžba lithia pod Cínovcem?“, *Seznam Zprávy*, 28. srpna 2023, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-my-tu-horu-vykutame-jak-bude-vypadat-tezba-lithia-pod-cinovcem-235999> (cit. 17. 7. 2024).
- 13 *Studio ČT24*, 24. srpna 2023, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10101491767-studio-ct24/223411058260824/> (cit. 12. 6. 2024).

10 Henry SANDERSON, *Zelená horečka. Vítězové a poražení elektrické budoucnosti*, Brno: Host 2024, s. 13–14.

dozvědělo konkrétnější informace o podobě plánované těžby a zpracovatelského závodu v létě 2023. Zveřejnění plánů soukromé společnosti Zinnwald Lithium GmbH, která sídlí ve Velké Británii a provádí v lokalitě průzkumné vrty, znamenalo pro mnohé místní šok, a to především kvůli tomu, že zpracovatelský závod i odkaliště a haldy by měly stát v těsné blízkosti obcí Bärenstein a Liebenau.

Štolami prokutané geologické podloží tak opět propojilo obyvatele rozdělené hranicí a jazykem. Situaci jsme se snažily reflektovat i v rámci našich aktivit. Zatímco v roce 2022 během sympozia *Kritické zóny krajiny*, které již tematizovalo plánovanou těžbu lithia, jsme se soustředily primárně na kontext, historii a lokální biodiverzitu v tuzemské části Krušných hor, následující rok jsme se shodly na tom, že je potřeba vykročit mimo rámce a rozhodovací procesy na úrovni národního státu a podívat se na problém z globální perspektivy. Zabývat se tématem v planetárním kontextu tak představuje zásadní posun od výstavy *Poslední den stvoření*, která částečně pracovala s komparací situace v posttěžebních regionech v Čechách a Německu. Došly jsme k závěru, že pokud máme význam a působení lithia pochopit, budeme muset cíleně sledovat jeho pohyb napříč globálními komoditními řetězci. To mimo jiné přineslo potřebu začít hledat odpověď na otázku, co spojuje místa těžby lithia napříč celým světem, především v Evropě a v oblasti tzv. lithiového trojúhelníku v Jižní Americe, kde se lidé bouří jak proti ekonomice extraktivismu, tak proti těžbě lithia a jejím dopadům na životní prostředí, a to v souvislosti s vysokou spotřebou vody a ovlivňováním vodních cyklů v krajině.⁽¹⁴⁾

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

14 K situaci v Argentině a Chile viz např. Walter Fernando DIAZ PAZ – Melisa ESCOSTEGUY – Lucas SEGHEZZO – Marc HUFTY – Eduardo KRUSE – Martín Alejandro IRIBARNEGARAY, „Lithium mining, water resources, and socio-economic issues in northern Argentina: We are not all in the same boat“, *Resources Policy*, roč. 81, březen 2023; Bárbara JEREZ – Ingrid GARCÉS – Robinson TORRES, „Lithium extractivism and water injustices in the Salar de Atacama, Chile: The colonial shadow of green electromobility“, *Political Geography*, roč. 87, květen 2021.

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

↻
01 Anastasia Kubrak, *Pokoj Dr. Reusse*, 2024,
tisk, skleněné láhve, archivní materiály,
nábytek, foto: Tomáš Lumpe.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

02 Dominik Styk, *Elemental Harvest*, 2023, roztoky
chloridu lithného, dusičnanu nikelnatého, dusičnanu
sodného, chloridu manganatého a siranu měďnatého,
sklo, textil, nálevky, MDF deska, mosazné pruty,
silikonové špunty, foto: Marie Šrajerová.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojivá forma poznání

03 Pohled do prostoru tzv. Fóra ve výstavě *Symptomy budoucnosti* (Ústí n. L.: Galerie Hraničář 2024), vpravo mapa světa s vyznačenými ložisky lithia, grafické zpracování mapy: Magdaléna Gurská, foto: Tomáš Lumpe.

Anna Remešová, Karolína Žížková, Martina Johnová

↶
04 Šimon Chovan, *Metabolic Intuition IV*,
2021–2024, černá ocel, nerezová ocel, nalezený
okrový pigment, slída z Cínovce, kompozitní
hmota, plast, foto: Marie Šrajerová.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

05 Marie Šrajerová, *Turn Sand into Gold*, 2024,
fotografie, copyright: Marie Šrajerová.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

06 Paula König, *I mourn for mountains*,
2023, sádra, směs hliněných pigmentů.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

„Umění zpochybňuje diskurz
a diskurz zpochybňuje umění“

Vedle zkušeností, získávaných vlastní dosavadní kurátorskou praxí, pro nás byly inspirací výstavy v berlínském Haus der Kulturen der Welt pod kurátorským vedením Anselma Frankeho (2013–2022), které chápeme jako protipól k autonomním autorsko-kurátorským výstavám, protože přesahují oborový rámec umění fyzicky vymezený prostorem galerie a hledají průsečíky různých vědních disciplín.¹⁵⁾ Dále šlo o výzkumný projekt *Na pomezí samoty* (2015–2016), kurátorovaný Dagmar Šubrtovou, Michalem Kindernayem a Milošem Vojtěchovským, jenž vycházel z konkrétních (obětovaných) lokalit a zkoumal vliv postindustriální společnosti na místní ekosystémy. Zaměřil se na tři lokality (dané primárně podmínkami Norských fondů), a sice na Mostecko, severní Finsko a východní Island. Jeho výzkumné otázky vznikaly až postupně během jednotlivých uměleckých rezidencí a příprav výstavy, přičemž pozvaní umělci a umělkyně dostali volnou ruku v tom, jak danou krajinu a její geopolitické napětí zpracují. Výsledná výstava ovšem do velké míry pracovala s vizuální reprezentací vybraných míst a jen málo zdůrazňovala podmínky globálního kapitalismu, který podobu lokalit, respektive těžby, určuje. Také otázce zapojení a aktivit obyvatel dotčených míst nebyl v projektu věnován dostatek pozornosti.

Za zmiňovaným typem mezioborových výstav podle nás stojí dvojí motivace. Zaprvé tyto výstavy koncipované jako interdisciplinární setkání umožňují legitimizovat humanitní obory a uměleckou tvorbu v době jejich klesající společenské a finanční podpory v důsledku neoliberalní politiky. Prezentují totiž umělecké výstupy jako relevantní součást celospolečenských otázek a problémů, a ne jako

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

15 Inspirativní pro nás byl i výstavní a výzkumný počin *Critical Zones* kurátorského týmu: Bruno Latour, Peter Weibel, Martin Guinard a Bettina Korintenberg pro ZKM v Karlsruhe (23. května 2020 – 9. ledna 2022).

objekty estetické recepce, navíc často obtížně přístupné porozumění. A zadrhé jsou diskurzivní výstavy přímou reakcí na selhání uměleckého provozu tváří v tvář klimatické krizi.

Podle teoretika Paula O'Neillů neupřednostňují tzv. diskurzivní výstavy jednorázový okamžik v čase, ale pracují v dlouhodobém horizontu a s přístupem, jenž se postupně vyvíjí:

Umožňují otevřené, kumulativní procesy zapojení, přerušení a možností. Tento kooperativní, procesně orientovaný a na diskuzi založený pohled na výstavy zformovala nová generace kurátorů a kurátorek, která se objevila v devadesátých letech dvacátého století, kdy kurátoři a umělci začali na projektech úzce spolupracovat.⁽¹⁶⁾

Na diskurzivních výstavách, jejichž předpokladem je posun k paradigmatu uměleckého výzkumu na straně vystavujících umělkyní a umělců, není pozornost směřována pouze k vystavení jednotlivých děl, která mezi sebou více či méně komunikují, ale jde spíše o kolektivní záramování daného problému. Nehledají se přitom jeho řešení, ale je zasazen do širšího kontextu, přičemž součástí tohoto procesu poznání jsou různé kognitivní vrstvy – verbální, vizuální, smyslová, prostorová či sociální, případně ideologická.

To, jakým způsobem bude vypadat společnost či region pro ukončení využívání fosilních paliv, není jen otázkou často zdůrazňovaných technologických řešení, ale také otázkou hodnotovou a ideovou, primárně související s představou modernity a pokroku. Z těchto důvodů je potřeba mezioborového a mnohohlasného uchopení tématu,

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

jemuž může poskytnout prostor právě galerie současného výtvarného umění – v některých ohledech možná i slobodněji než muzea jako sbírkotvorné instituce, zatížené materiálním dědictvím ve svých depozitářích. Současné výtvarné umění ve své angažované poloze pracuje s politickým diskurzem a právě skrze výzkumnou výstavu a kurátorský přístup, který je na výzkumu založený, zkoumá roli nediskurzivních prvků (jako jsou objekty, prostor a tělo) v procesu vytváření poznání.⁽¹⁷⁾ Tělesnost a materialita jsou výrazné a charakteristické momenty výtvarného umění, potažmo výzkumné výstavy, která se vyrovnává s hegemonií neoliberálního a modernistického diskurzu.

V rozhovoru pro časopis *MOUSSE* mluví Anselm Franke o *essay exhibition*, v rámci níž umělecká díla neilustrují určitý problém, ale kde „umění zpochybňuje diskurz a diskurz zpochybňuje umění“.⁽¹⁸⁾ To se může dít skrze takovou výstavní situaci, v níž dochází k oscilaci mezi významem a materiálem a kde jsou zpochybňovány samotné předpoklady, skrze které poznáváme svět. „[Do] popředí se pak někdy dostává ‚nedisciplinovaná‘ a znepokojivá forma poznání, která znovu a znovu zpochybňuje skutečnost a její vnímání.“⁽¹⁹⁾ Podle Hito Steyerl je tento kurátorský přístup vlastní místům, jež byla výrazným způsobem zasažena spojením moci a vědění, které vzniklo s formováním kapitalismu a kolonialismu (a dodejme také extraktivismu).⁽²⁰⁾ Bylo proto nutné vynalézt strategie epistemologické neposlušnosti (*epistemic*

16 Paul O'NEILL, *The Culture of Curating and the Curating of Culture(s)*, Cambridge MA – London: The MIT Press 2012, s. 128.

17 Specifickou úlohu výtvarného umění v tomto kontextu připomíná např. teoretik Ólöf Gerður SIGFÚSDÓTTIR, „Curatorial Research as Boundary Work“, *Curator: The Museum Journal*, roč. 64, 2021, č. 3, s. 421–438.

18 Juan CANELA, „An ‚Undisciplined‘ Form of Knowledge: Anselm Franke“, *MOUSSE Magazine*, 12. května 2017, <https://www.moussemagazine.it/magazine/undisciplined-form-knowledge-anselm-franke/> (cit. 27. 5. 2024).

19 *Ibid.*

20 Hito STEYERL, „Aesthetics of Resistance? Artistic Research as Discipline and Conflict“, *transversal texts*, roč. 11, 2010, č. 1, <https://transversal.at/transversal/0311/steyerl/en> (cit. 17. 7. 2024).

disobedience), jež zároveň uniká jasné systematizaci a institucionalizaci uměleckého/kurátorského výzkumu.⁽²¹⁾

Výstava jako výzkum

Ať už budeme mluvit o diskurzivní výstavě, výzkumné výstavě, nebo o *essay exhibition*, případně se budeme snažit o co největší mezioborové propojení, je vždy nutné počítat s kontextem, v němž výstava vzniká. A tím je primárně galerie výtvarného umění, tvořená prostory k prezentaci uměleckých děl – kontext stejně tak osvobozující jako limitující. Je nutné počítat s tím, že výstava bude pojmána vždy ve vztahu k umělecké scéně a odborníci a odbornice z různých disciplín či veřejnost na ni budou pohlížet jako na výstavu v galerii. Ačkoliv tedy může kurátorský výzkum někdy vypadat jako metodologicky neukotvený, je primárně určen svým polem působnosti, ale i nástroji, které má v rámci výstavní instituce k dispozici. Nejvýraznější faktor představují pak rozhodně finanční možnosti, které jsou v prostředí českého současného umění značně omezené.

Toho jsme si byly dobře vědomy. Po posledním soustředění v srpnu 2023 jsme započaly rok intenzivních příprav a práce směřující k výstavě *Symptomy budoucnosti*, a to včetně podávání množství zahraničních grantových žádostí. Značnou výhodou bylo, že díky předchozím návštěvám Cínovce a jeho okolí a po uspořádání dvou symposií jsme mohly vyjít z již dobře zmapované situace a navázané spolupráce s důležitými místními aktéry a aktérkami. Do projektu jsme se rozhodly zapojit některé umělce a umělkyně, kteří se symposií v minulosti účastnili a měli tak přímou

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojivá forma poznání

21 PRŮCHOVÁ HRŮZOVÁ, „Od „co“ k „jak““, s. 111. S pojmem epistemologické neposlušnosti pracuje kromě Hito Steyerl souběžně také Walter D. Mignolo, a to v kontextu dekoloniální teorie. Mignolo pojem používá v souvislosti s autory a autorkami pocházejícími ze zemí, jejichž politické, filozofické a kosmologické myšlenky jsou buď ignorovány, nebo přímo umlčovány Západem. Viz Walter D. MIGNOLO, „Epistemic Disobedience and the Decolonial Option: A Manifesto“, *Transmodernity: Journal for Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World*, roč. 1, 2011, č. 2, s. 44–66.

zkušenost s místem i předmětem výzkumu. Jednalo se o Sáru Märce, Marii Šrajerovou, Anastasii Kubrak a Kateřinu Krebsovou, která stála za architekturou výstavy. Dále jsme přizvaly Šimona Chovana, Dominika Styka a Báru Mrázkovou a rozhodly se vystavit video *Ancestral Clouds Ancestral Claims* (2023) od autorské dvojice Denise Ferreira da Silva a Arjuna Neuman. Jako poslední do výstavy přibyla instalace umělkyně Pauly König, jež ve svém nedávném projektu sledovala kauzu plánované těžby lithia v Portugalsku, kde působí.

Skrze individuální praxe vystavujících jsme se postupně rozhodly zaměřit na několik konkrétních témat, jako je recyklace lithia nebo mimolidské aktérství, a na hledání souvislostí mezi jednotlivými místy a případy podél komoditních řetězců baterií. Výstavu *Symptomy budoucnosti* jsme pomyslně rozdělily do dvou navazujících celků. Část galerie jsme pojaly jako fórum, dějiště doprovodného programu, informujícího o globálních souvislostech dekarbonizace. Vystavujícím autorkám a autorům jsme přenechaly zbytek prostoru pro imaginativní práci s tématy geologického času a budoucnosti. Od začátku jsme pracovaly s tím, že ve výstavě nepůjde o klasický výběr umělců a umělkyně, jejichž díla doplní předem stanovenou kurátorskou ideu, ale že budeme tuto ideu skládat společně. Proto jsme se rozhodly jít poměrně náročnou cestou šesti nově vytvořených děl, vyžadující intenzivní spolupráci kurátorek a vystavujících, ale také navýšení rozpočtu na jejich produkci.

Jak tedy vypadá místo, které v kurátorském výzkumu zastupují umělecká díla? O jaký typ poznání skrze umění se jedná? To je podstatná otázka, kterou si každý kurátorský výzkum musí položit, ale která není vždy explicitně zodpovězena. Umělecká díla totiž nerespektují normativní kódy, skrze něž jsme se naučili rozpoznávat smysl v historickém dění, druhovém rozřazení fauny a flóry, či ve společenském uspořádání (a v celé řadě dalších skutečností, jejichž priorizaci určila moderna). Umělecká díla prezentovaná na výstavě *Symptomy budoucnosti* tak na jednu stranu předávají ve svých ucelených instalacích koherentní informace

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

o proměnách lithia a jeho využívání; lze je tedy zjednodušeně považovat za politický komentář. Pokud se na ně ale podíváme blíže a budeme je vnímat i ve vztahu k lidskému tělu návštěvníka či návštěvnice, nebo budeme pozorní ke vzájemnosti, kterou díla rozprostírají mezi sebou, pochopíme, že další rovina poznání se odehrává skrze estetický účinek (popřípadě na nás působí sám materiál, vůně nebo zvuk) a skrze zapojenou diváckou zkušenost. Naše těla se stávají součástí výstavy a my se pak můžeme ptát, jak jsme sami sebe konstitovali jako subjekty našeho vlastního vědění.⁽²²⁾

Umělecká díla, jako jsou reliéfy od Šimona Chovana (*Metabolic Intuition IV*, 2021–2024) nebo objekt *Elemental Harvest* (2024) od Dominika Styka, tak můžeme na jednu stranu chápat jako přímé komentáře k problematice recyklace lithia. Dané objekty obsahují materiály (drť součástí, roztoky se separovanými minerály z baterií), které jsou součástí recyklačního procesu a které autoři získali od laboratoře na Fakultě životního prostředí UJEP. Vizualně nás díla lákají a máme chuť porozumět více tomu, co představují. Tyto materiály jsou však vloženy do rámce, který s recyklací nesouvisí (v případě Dominika Styka je to zkušenost s prací v zahradnictví, u Šimona Chovana jde o fascinaci sci-fi vizualitou, odkazující k historickému technooptimismu). Dochází ke znejistění. Právě takto koncipovaná koláž nám umožňuje poskládat prostor orientace pro subjekt (v našem případě návštěvnictvo) odlišným způsobem, než je obvyklé. Jak tento princip popisuje kurátor Vincent Normand: „Výstava [...] je místem, kde subjekt může mapovat své souřadnice a proměnit to, co dříve nebylo místem myšlení, ve svůj budoucí lokus.“⁽²³⁾

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojivá forma poznání

22 Na tento fenomén jako výsledek technovědeckého traumatu modernity poukazuje ve své esaji historik umění a kurátor Vincent NORMAND: „Apparatus and Form: The Split Identity of the Exhibition“, in: Tristan GARCIA – Vincent NORMAND (eds.), *Theater, Garden, Bestiary: A Materialist History of Exhibitions*, Berlin: Sternberg Press 2019, s. 104.

23 *Ibid.*

Příklad uměleckých děl Dominika Styka a Šimona Chovana zároveň ukazuje, jakým způsobem se utváří hypotéza v procesu kurátorského výzkumu. V našem případě byla na začátku situace (Cínovec) a snaha přispět do diskuze o podobě a dopadech těžby lithia i jinou než lidskou a krátkodobou perspektivou. Zároveň jsme se snažili zviditelnit síť geopolitických vztahů a výrobních procesů kapitalistického ekonomického systému, který nás dovedl do momentu klimatického kolapsu – situace, v níž je otázka těžby na Cínovci ukotvena. Postupně se ale během finalizace výstavy ukázalo, že se díky soustředění na chemický prvek otevírá cesta k ještě jedné vrstvě, a tou je právě moment propojení lidských i nelidských těl jak skrze ekonomické infrastruktury, tak skrze fyzickou přítomnost lithia v našich organismech a ekosystémech.

Planetární důl

Výstavní projekty Anselma Frankeho a jeho týmu v HKW představují kromě inspirativní metodologické praxe také příklad politického kurátorského přístupu, který si je vědom modernistického zakotvení instituce umění a umělecké galerie v historické epoše přelomu devatenáctého a dvacátého století. Tu přitom určil postupně se globalizující kapitalistický světosystém, charakteristický intenzivní vlnou kolonialismu, imperialismu, rasismu a extraktivismu. Důsledky kontinuity těchto rysů evropské modernity dnes vidíme a cítíme na vlastní kůži. Netýkají se jen měnícího se klimatu, ale také migrační krize či způsobů vykořisťování lidské práce a mimolidského světa. Jaké jsou tedy možnosti strategického a významového propojení dvou momentů moderny – galerie výtvarného umění a dolu – tak, aby nedošlo jen k ilustraci nebo metafoře? Tak, aby nedošlo k dalšímu, tentokrát konceptuálnímu vytěžování?⁽²⁴⁾ Na to

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

24 K debatě o (inflačním) používání pojmu extraktivismus: Imre SZEMAN – Jennifer WENZEL, „What do we talk about when we talk about extractivism?“, *Textual Practice*, roč. 35, 2021, č. 3, s. 505–523.

se ve výstavě snažíme odpovědět zasazením problematiky Cínovce do globálního kontextu a prací s tzv. minerální solidaritou.

Podloží Cínovce vsazuje Česko na pomyslnou mapu světa, kterou nyní sledují velké technologické a automobilové firmy, sídlící obvykle v zemích ekonomického jádra (v Austrálii, Německu, Velké Británii nebo USA). Jádro je propojeno skrze globální komoditní řetězec, logistickou infrastrukturu a skrze tzv. světový trh (*world market*) se zeměmi periferie či semiperiferie, mezi které mnohdy patří místa probíhající či plánované těžby (Argentina, Chile, Bolívie, Portugalsko, Srbsko, Bosna a Hercegovina nebo Španělsko). Zmíněný pojem světový trh navrhuje politický geograf Martín Arboleda pro analýzu současné situace namísto konceptu *světového systému* Immanuela Wallersteina, protože podle něj lépe přibližuje logiku vztahů, které nekopírují hranice národních států, ale jsou součástí globální infrastruktury. Logiku globálního kapitálu Arboleda představuje jako univerzalizující sílu, v rámci níž se prostřednictvím konkrétních výrobních a směnných aktivit určuje celková nadhodnota, jež je později rozdělena mezi jednotlivé kapitály a státy.⁽²⁵⁾

Zařazení České republiky mezi periferie či semiperiferie není zcela jednoznačné – má zde probíhat těžba a vláda se za cenu ústupků snaží získat zahraniční investory pro výstavbu Gigafactory, najdeme zde ale také tuzemské technologické experty a expertky, například na recyklaci lithia. V určitém smyslu je analytický pojem *světový systém* užitečný, na druhou stranu jej přítomnost těžby, zpracování, využití a recyklace lithia v jednom státě komplikuje. V místě, kde se ložiska lithia nachází, tak nastává dynamika mezi rozhodováním na úrovni státu, který poskytuje povolení k průzkumu a případně těžbě, a tlakem globálního kapitalismu, jenž umisťuje území na osu mezi jádrem, semiperiferií a periferií. Jednotlivá

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

25 Martín ARBOLEDA, *Planetary Mine. Territories of Extraction under Late Capitalism*, London – New York: Verso 2020, s. 26.

místa těžby i místní projevy rezistence tak nikdy nejsou izolovanými událostmi, ale skrze světový trh tvoří součást pohybu, respektive materiálových toků na globální úrovni.

Stejně tak je tomu napříč komoditním řetězcem, v našem případě lithium-iontových baterií, který začíná těžbou, pokračuje zpracováním odehrávajícím se převážně v Číně, výrobou např. v Gigafactory u Berlína a končí prodejem finálního výrobku, jako je elektromobil či spotřební elektronika. Každá z těchto jednotlivých zastávek suroviny spotřebovává energii přírodních zdrojů i lidské práce a podílí se na negativních externalitách zpracování lithia (ať už jde o znečištění životního prostředí, nebo o nedůstojné pracovní podmínky v dolech, skladech či továrnách).⁽²⁶⁾ Soustředit se tak jen na místo těžby nebo na jeden geografický kontext znemožňuje představit si, co využívání lithia doopravdy znamená. Například elektromobily, symbolizující individualizovaný a třídně podmíněný způsob mobility, je tak možné považovat za environmentálně příznivé řešení klimatické krize jen tehdy, pokud nejsou do jejich výroby započítány náklady spojené s celým procesem jejich výroby. Analytička Nina Djukanović k tomu podotýká, že „vyrobit elektrické auto může vyprodukovat až o 80 % skleníkových plynů více, než je tomu v případě auta se spalovacím motorem – právě kvůli těžbě a zpracování surovin na baterie.“⁽²⁷⁾

Díky dalším setkáním s lidmi věnujícími se těžbě lithia na různých místech světa, ale také v důsledku intenzivní veřejné debaty o plánech Geometu umístit zpracovatelský závod na cínovecké lithium v blízkosti obytných zón či o hledání lokality pro stavbu Gigafactory v Česku, jsme se dále ve výzkumu soustředily nejen na moment získání

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

26 Tématu negativních externalit zpracování lithia a konceptu tzv. obětovaných zón jsme se věnovaly v rámci třetího letního sympozia v roce 2022. K tématu obětovaných zón: Ryan JUSKUS, „Sacrifice zones: A genealogy and analysis of an environmental justice concept“, *Environmental Humanities*, roč. 15, 2023, č. 1, s. 3–24.

27 Nina DJUKANOVIĆ, „Lithium v srdci Evropy. Těžba na Cínovci sama o sobě smysl rozhodně nedává“, *Deník Referendum*, 16. prosince 2023, <https://denikreferendum.cz/clanek/35929-lithium-v-srdci-evropy-tezba-na-cinovci-sama-o-sobe-smysl-rozhodne-nedava> (cit. 28. 5. 2024).

horniny z hlubin země, ale na celkový pohyb tohoto kovu. Ten putuje po rozdrčení a oddělení od „neužitečné“ horniny do slitin používaných v elektrodách akumulátorů, až se stane odpadem v podobě již opotřebované baterie.⁽²⁸⁾ V lepším případě pak jeho cesta pokračuje recyklací – momentálně složitou a poměrně nákladnou, ale nikoliv nemožnou, jak ukazují probíhající výzkumy na Ústavu elektrotechniky VUT v Brně či na Fakultě životního prostředí UJEP.⁽²⁹⁾

V tomto ohledu byl náš přístup k problematice a uchopení tématu globálních komoditních řetězců ovlivněn také výzkumem umělkyně Bány Mrázkové, která se ve své dizertační práci zaměřila na pohyb koltanu mezi Kongem a Českou republikou a jeho přeměnu na tantalový kondenzátor v továrně u Lanškrouna.⁽³⁰⁾ Mrázková v této práci ukazuje pohyb jednoho minerálu na ose globálního komoditního řetězce, a především semiperiferní postavení České republiky v rámci světového trhu. Výstavu jsme tak nekoncepcovaly jako místně specifickou (site-specific), ačkoliv kontext plánované těžby na Cínovci včetně případných dopadů na lokální ekosystém a obyvatele specifický pocho-pitelně je. Cílem výstavy bylo nicméně z výše uvedených důvodů zviditelnit způsoby, jakými takový záměr zapadá do obecnějšího vzorce přesahujícího dané místo.

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

- 28 Podobný princip sleduje např. krátké video *Rare Earthenware* (2015) skupiny designérů a designerek Unknown Fields Division a Tobyho Smithe, kteří sledují výrobní řetězec a toxický odpad, který vzniká při výrobě smartphonu, lehkého přenosného počítače a součástky baterie chytrého auta. Dílo zmiňuje ve svém textu umělkyně Garance MALIVEL: „Těla jako důkaz: Extrakce nerostů a eroze těl“, *Artalk Revue 1: Těžba*, leden 2018, <https://artalk.info/news/tela-jako-dukaz-extrakce-nerostu-a-eroze-tel> (cit. 18. 8. 2024).
- 29 Viz např. Tomáš KAZDA, „Výrobu akumulátorů nelze jen navyšovat, aniž bychom mysleli na to, co s nimi bude, až doslouží“, *Fekt.vut.cz*, 2023, https://www.fekt.vut.cz/o_fakulte/aktualita/244971 (cit. 19. 8. 2024); Jiří ORAVA – Pavel JANOŠ, *Nový projekt na UJEP řeší bezpečnost lithiových baterií* (rozhovor), *UJEP.cz*, 2024, <https://www.ujep.cz/cs/49163/novy-projekt-na-ujep-resi-bezpecnost-lithiovych-baterii-rozhovor> (cit. 19. 8. 2024).
- 30 Bára MRÁZKOVÁ, „Hornina, nerost, minerál, kámen“, podcast, *Artyčok.tv*, 2024, https://artycok.tv/cs/post/hornina-nerost-mineral-kamen?fbclid=IwAR3Ux3muR-1G3Uy52fIDbnFRr4tdW1FI7xf0C47mN-oW7CRUD079Zy5_biuQ_aem_AUwRH-KygHtJgyX3NhL7Zp_2IhIouHr9-LuP7NM92EE25cmnMhm8JPJGnvT5SYw_hCHK-056p0NhemblrDY0P9fnGD (cit. 18. 6. 2024).

Minerální solidarita

Lithium nesměřuje naše otázky pouze k uhlíkově neutrální či „udržitelné“ ekonomice budoucnosti, ale stejně tak může vést naši pozornost do minulosti natolik vzdálené, že se vymyká lidské představivosti. Pojem hluboký čas (*deep time*) používá věda od osmnáctého století a obecně se s ním spojuje geologický nebo kosmický čas, tedy měřítko miliard let. Astronomové odhadují, že k velkému třesku došlo přibližně před 13,8 miliardami let, a samotná planeta Země se pak zformovala až o 9,26 miliard let později. Stejně tak staré je i lithium. Chvilí po velkém třesku byl vesmír tvořen téměř výhradně vodíkem a heliem, ale již bezprostředně poté existovalo ve stopovém množství také lithium a beryllium. Většina lithia ovšem vznikla až mnohem později, během výbuchů hvězd, tj. procesu zvaného klasické novy.

Tato astronomická vsuvka je důležitá pro vnímání lithia jako prvku, který je světovým trhem neustále přeskupován z místa na místo, ale přesto si zachovává svou chemickou podstatu, odkazující k procesům násobně trvalejším, než je lidstvo samo. Dlouhodobá časová perspektiva zároveň umožňuje vidět lithium v pohybu, který není lineární, a jde tak proti myšlence neustálého rozvoje. Lineární perspektivu nám vštěpují právě výrobní řetězce, přiřazující surovinám a výrobkům určitou životnost. Ta je ale daná pouze potřebou kapitálu, který ke svému růstu vyžaduje stoupající spotřebu (a tedy i neustálou produkci odpadu).

Lithium jako prvek se v dlouhodobém časovém horizontu stále přeskupuje, z horniny do vody, z vody do lidského těla a zase do půdy. Tuto představu ve svých dílech rozvíjí filozofka Denise Ferreira da Silva a filmař Arjuna Neuman, kteří s myšlenkou neodvíjet filmový příběh v lineárním čase poprvé experimentovali ve filmu *Serpent Rain* z roku 2016. „Etická síla času je možná nejdůležitější překážkou politického programu, který se zabývá výzvami globální současnosti, zejména všudypřítomností rasového násilí a koloniálních právních mechanismů, které umožňují těžbu,“ odpovídá Denise Ferreira da Silva na otázku, jak

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

natočit film „bez času“.⁽³¹⁾ Dlouhodobá časová perspektiva a pohled do geologických vrstev dovoluje nezacházet s materiálem primárně jako se zdrojem, jehož využití nás posune na ose rozvoje, ale jako s něčím, co nás kvalitativně propojuje napříč místy a časem.

Poslední kapitolu ve filmu *Ancestral Clouds Ancestral Claims*, který je možné zhlédnout ve výstavě, pojmenovali da Silva a Neuman „Minerální solidarita“. Nejen skrze obraz, který tvoří drobné částice jako prach vířící plátnem, ale také skrze slova mořské bioložky Constanze vypráví film o částech minerálů, které mraky přenášejí nad kontinenty. Vznikají tak jakési „migrační ekosystémy“, které se stále proměňují. Tento obraz (a realita) mraků, tvořených látkami putujícími napříč časy a místy, nám pomohl pochopit (a znázornit) propojení, k nimž dochází skrze procházení lithia lidským tělem. Následně se tento moment propojení stal i příběhem procházejícím jednotlivými díly na výstavě a přímo se otiskl do posledního patra galerie. Zde se potkala instalace *Pokoj Dr. Reusse* (2024) Anastasie Kubrak, zkoumající výskyt a užívání lithia v minerálních vodách, s prací *Nerostný čas* (2024) Sary Märce, jejíž audionahrávka evokuje přítomnost lidského těla v podzemí, konkrétně v cínovém dole, a vdechování částí zde se vyskytujících minerálů do plic. Pojem minerální solidarity pak navádí k takovému pojetí soudržnosti, která není určena morálním rozhodnutím, ale materiální existencí, protože lidskými těly procházejí stejné minerály, které vítr rozvíří v mracích nad našimi hlavami.

Místa propojení

Vrátíme-li se ke komoditním řetězcům, právě vzdálenost mezi jejich jednotlivými zastávkami způsobuje, že ačkoliv

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

31 Margarida MENDES, „Arjuna Neuman & Denise Ferreira da Silva ‚Serpent Rain‘“ (rozhovor), *Vdrome*, nedatováno, <https://www.vdrome.org/neuman-da-silva/> (cit. 28. 5. 2024).

v nich lidé čelí stejným problémům, jsou jejich boje oddělené, případně se odehrávají jen v rámci státních hranic. Továrny na zpracování suroviny a výrobu baterií tak například reprodukují nerovnosti založené na nebezpečných podmínkách práce, levných mzdách a prekarizaci (často) agenturních pracovníků.⁽³²⁾ Kromě zmíněného Martina Arboledy byla v této rovině uvažování o koncepci výstavy důležitá také práce maďarské politoložky a teoretičky sociálního hnutí Agnes Gagyí. Ta v textu své přednášky pro nerůstovou konferenci v Záhřebu navrhuje „propojit hnutí odporu na pracovišti s odporem na jiných místech reprodukce, ale také propojit obranné boje s těmi, kteří konstruují a rozšiřují nekapitalistické formy ekonomické organizace.“⁽³³⁾ Mezi posledně zmíněné můžeme zařadit zemědělce a zemědělkyně na severovýchodě Portugalska, bránící před těžbou lithia půdu využívanou v režimu obcí (*commons*), nebo ty, již žijí v blízkosti Gigafactory společnosti Tesla u Berlína a protestují proti jejímu rozšíření.

Mezioborové a mezinárodní propletence, na nichž kurátorský výzkum k výstavě *Symptomy budoucnosti* stojí, nevedou jen k širokému diskurzivnímu zakotvení výše zmíněných témat. Stávají se především metodou, která umožňuje navazovat různá partnerství, a díky tomu rozšiřovat síť, jejímž cílem je informovat obyvatele Ústecka (ale i mimo něj) o záměrech těžby s potenciálem výrazně ovlivnit tamní životní prostředí, motivovat je k zapojení se do rozhodovacích procesů a v neposlední řadě problematizovat „zelený

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

32 Časté kritice už od dob výstavby čelí například Gigafactory společnosti Tesla u Berlína, kde největší německý odborový svaz v průmyslu IG Metall hlásí četné úrazy a zdravotní rizika pracovníků. Více viz Thorsten METZNER, „Unfälle, hoher Krankenstand, Umweltschäden: Neue Vorwürfe gegen Tesla-Fabrik in Grünheide“, *Tagesspiegel*, 28. září 2023, <https://www.tagesspiegel.de/berlin/unfalle-hohe-krankenstande-und-umweltschaden-neue-vorwurfe-gegen-tesla-fabrik-in-grunheide-10543021.html> (cit. 19. 8. 2024).

33 Agnes GAGYI, *Battery factories and peri-urban gardens: notes on the place and scale of degrowth alternatives in CEE*, přednáška na deváté Mezinárodní nerůstové konferenci, Záhřeb 2023.

kapitalismus“ jako mitigační strategii ve vztahu ke klimatické krizi.⁽³⁴⁾

Mezi aktéry místní občanské společnosti, kteří se kriticky, byť z částečně odlišných pozic problematice těžby a zpracování lithia věnují, patří spolky Cínvald na Cínovci, Bürgerinitiative Bärenstein na německé straně Krušných hor či Zachovejme Poolší v Dolní Lutyni.⁽³⁵⁾ První ze jmenovaných intenzivně připomínkuje plány společnosti Geomet na těžbu lithia v lokalitě Sedmihůrky, která se nachází mezi obcemi Cínovec a Dubí. Spolek se vyjadřuje proti stávajícím plánům těžby, a to především kvůli obavám z jejích možných negativních dopadů na vodní režim v krajině, ale také kvůli zvýšené dopravě, znečištění ovzduší či snížení biodiverzity. Součástí těžebního areálu by totiž mělo být i odlesnění plochy o velikosti 23 hektarů, což může ovlivnit nedalekou ptačí oblast, nacházející se v soustavě Natura 2000. Právě na narušení životního prostředí a dopady zvýšené nákladní dopravy upozorňuje i zmiňovaná občanská iniciativa v německém Bärensteinu, která kritizuje především plánované umístění odkaliště a zpracovatelského závodu na 12,5 hektarech částečně chráněného biotopu a půdě certifikované pro ekologické zemědělství, a to v bezprostřední blízkosti obcí Bärenstein a Liebenau. Kromě toho by měla být další plocha o rozloze 60 hektarů,

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

34 Jako zelený kapitalismus označují někteří akademici a akademičky či představitelé environmentalního hnutí představu slučitelnosti kapitalistického ekonomického systému a konečných přírodních zdrojů – jeho podstatou je oddělení ekonomického růstu od spotřeby materiálů. Teoretici a teoretičky Christopher Wright, Daniel Nyberg, Naomi Klein, Raj Patel, Jason W. Moore nebo Giorgos Kallis ale upozorňují na to, že volný trh, akumulace kapitálu a komodifikace prostředků nutných k životu (potravin, voda, bydlení a půda) – tedy základní charakteristiky kapitalismu – vedou právě k vyčerpáním přírodním zdrojům a klimatické změně. Christopher WRIGHT – Daniel NYBERG, *Climate Change, Capitalism and Corporations. Processes of Creative Self-Destruction*, Cambridge: Cambridge University Press 2015; Naomi KLEIN, *Tím se všechno mění. Kapitalismus versus klima*, Brno: Host 2023; Raj PATEL – Jason W. MOORE, *Dějiny světa na příkladu sedmi laciných věcí. Průvodce kapitalismem, přírodou a budoucností naší planety*, Praha: Neklid 2020; Giorgos KALLIS, *Na obranu nerůstu*, Praha: Neklid 2022.

35 Cínvald (<https://cinvald.cz>), Bürgerinitiative Bärenstein (<https://baerenstein.org>), Zachovejme Poolší, (<https://www.zachovejmemepoolsi.cz>) (cit. 30. 10. 2024).

jež prošla během posledních 25 let rekultivací, proměněna na haldy.

Posledním příkladem, ve veřejném prostoru poměrně diskutovaným, jsou aktivity spolku Zachovejme Poolší v Dolní Lutyni na Karvinsku. Ten protestuje proti výstavbě Gigafactory na ploše o rozloze 280 hektarů zemědělské půdy, ale i lesa (23 hektarů). Kromě přímého zásahu do života obce by provoz mohl ovlivnit také blízkou chráněnou ptačí oblast zapsanou mezi území evropského významu Natura 2000. Plánovaný závod, železniční trať a dálnice by odrízly část obce Věřňovice, která se nachází u hranic s Polskem. Spolu s volbami do Evropského parlamentu proběhlo v Dolní Lutyni v červnu 2024 referendum týkající se tohoto záměru. Na otázku:

Souhlasíte s tím, aby obec Dolní Lutyně podala námitky, popř. připomínky proti návrhu aktualizace Zásad územního rozvoje Moravskoslezského kraje, která vytyčuje plochu areálu Strategického podnikatelského parku na území Dolní Lutyně, a aby rovněž uplatňovala námitky proti povolení stavby areálu Strategického podnikatelského parku?

dle očekávání většina hlasujících (88 %) odpověděla ano.⁽³⁶⁾

Na tato místa významně dopadají rozhodnutí, která jsou prováděna v zájmu zachování ekonomického růstu. Zdánlivým paradoxem tak může být to, že potřeba těžby a nové infrastruktury, v minulosti vázaná na fosilní paliva, tvoří součást aktuálních politik přechodu k nízkouhlíkové ekonomice, a to v probíhající geologické éře antropocénu (nebo v pojetí historika Jasona W. Moora spíše kapitálocénu), která se vyznačuje změnou klimatu a degradací

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

životního prostředí způsobenou malou částí populace.⁽³⁷⁾ Nové technologie jako elektromobily či baterie pro fotovoltaické elektrárny jsou prezentovány jako udržitelná řešení pro budoucnost, přičemž samotný pojem udržitelnosti prochází momentálně výraznou kritikou, jejíž jádro spočívá v přesvědčení, že z hlediska ekonomických vztahů nepředstavuje posun k „udržitelnosti“ reálné změny, ale spíše pokračování dosavadní situace.⁽³⁸⁾

Propojení těchto příkladů má také fyzickou a finanční podobu. Jak připomíná Martín Arboleda ve výše zmíněné knize v části věnující se cirkulaci kapitálu a logistickému obratu, oběh v rámci procesu a distribuce materiálu (komodity) je třeba chápat ve dvojím smyslu:

Oběh zahrnuje skutečný fyzický pohyb zboží, pracovní síly a výrobních nástrojů prostřednictvím různých infrastrukturních technologií, jako jsou potrubí, přenosové linky, dálnice, letiště atd. Ale co je nejdůležitější, oběh je třeba chápat také jako postupný

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojujivá forma poznání

37 Pojem kapitalocenu a dopady lidské činnosti na klima a geologické vrstvy rozpracovalo již mnoho autorů a autorek. V našem uvažování primárně vycházíme z publikací: Donna HARAWAY, „Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin“, *Environmental Humanities*, roč. 6, 2015, č. 1, s. 159–165; Jason W. MOORE (ed.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, Oakland CA: PM Press 2016. Důležité shrnutí předložil také Peter DAUBNER, „Od antropocenu ku kapitalocenu. K postmarxistickému environmentálnímu myšlení“, *Kontraříkce – Časopis pro kritické myšlení*, roč. 6, 2022, č. 1, s. 45–71.

38 V českém prostředí kritizuje pojem udržitelnosti např. ekologická ekonomka Eva Fraňková, která jej hodnotí následovně: „U nás zdomácněl pojem udržitelnost. Toto slovo už ale do velké míry ztratilo svou sílu, je vyprázdněné. Strategie udržitelnosti stále počítají s nekonečným ekonomickým růstem, což je přesně to, co podle nerůstu udržitelné určitě není. Velká část debat bude o tom, zda můžeme mít nějakou zelenou formu růstu, která bude dál zvyšovat náš blahobyt, nebo jestli je potřeba přehodnotit základní východiska.“ Michaela SRPOVÁ, „Pojem udržitelnost je už vyprázdněný, myslí si environmentalistka. Rozhovor s Evou Fraňkovou“, *Atrium*, 4. října 2022, <https://atrium.fss.muni.cz/veda-a-vyzkum/pojem-udrizitelnost-je-uz-vyprazdneny-mysli-si-environmentalistka> (cit. 16. 7. 2024). Proti konceptu udržitelnosti staví Eva Fraňková koncept nerůstu, se kterým pracuje s ohledem na kontext střední a východní Evropy. Srov. Josef PATOČKA – Martin ČECH – Eva FRAŇKOVÁ, „Degrowth in the Semi-Periphery: Ecology and Class in Central and Eastern Europe“, *Czech Journal of International Relations*, roč. 59, 2024, č. 2, s. 1–32.

pohyb kapitálu v různých jeho fázích nebo *způsobech existence*.⁽³⁹⁾

V rámci celého komoditního řetězce totiž dochází k neustálé proměně kapitálu, což umožňuje chápat hodnotu jako samohybnou substanci, která je nezávislá na přímé lidské potřebě, ale jejímž cílem je především zvyšovat zisk v jednotlivých fázích výroby a distribuce. Tak přichází na řadu klíčová úloha logistiky, která „v zájmu rychlosti záměrně a rozhodujícím způsobem stírá hranice mezi výrobou a pohybem, výrobou a distribucí.“⁽⁴⁰⁾ Doprava, kterou často občanské iniciativy spojené s infrastrukturou zpracování lithia zmiňují, tak není jen prostředkem k přesunu materiálu, ale je samostatným a privilegovaným místem pro přidávání hodnoty zboží. Právě na rostoucím významu logistické revoluce, jak tuto zásadní kvalitativní změnu Arboleda nazývá, stojí dynamika ekonomického růstu Japonska, Číny nebo Jižní Koreje.⁽⁴¹⁾

Závěr

Paralelně k logistice a infrastruktuře, kterou popisuje Arboleda, se naše výstava pokouší o jiné formy propojení, rovněž sledující globální komoditní řetězec lithium-iontových baterií. Ve výstavní části dochází k odlišné organizaci poznání, protože je podstatně závislejší na jednotlivých uměleckých přístupech, které spíše než aby deklarovaly teze nebo poskytovaly odpovědi, nabízejí další cesty, jimiž se lze při zkoumání vydat. K hledání východisek rozhodnutí, majících přímý vliv na podobu krajiny, ve které žijeme, tak zvou návštěvníky a návštěvnice výstavy, jejichž vnímání je zpochybňováno. Vrátime-li se ke slově Anselma Frankeho, jsou zde konfrontováni se

Anna Remešová, Karolína Žižková, Martina Johnová

39 ARBOLEDA, *Planetary Mine*, s. 114.

40 *Ibid.*, s. 115.

41 *Ibid.*, s. 116.

„znepokojivou formou poznání“. Návštěvník a návštěvnice ale nejsou ve výstavě ponecháni svému osudu, jsou vedeni podle dějové linie (*storyline*), kterou teoretička Marie Artaker považuje v muzeích a na výstavách za podstatnou, protože jako nit vinoucí se kurátorským projektem může propojovat instalace s dalšími rovinami čtení a zbavovat osamělého pohledu na jednotlivá díla. Podle Artaker je pro kurátorský výzkum symptomatické to, že má právě potenciál tuto dějovou linii zpochybňovat. „Narativem, který vede diváky a diváčky kurátorského výzkumu, by tak možná mohlo být odhalení metodologie použité pro projekt. Metodologie jako příběh.“⁽⁴²⁾ Právě mezioborové a mezinárodní propletence, které provází lithium napříč celým světem, tvoří základ našeho metodologického přístupu, v němž je podstatné sledování jednoho konkrétního prvku v širších souvislostech a zároveň v planetárním měřítku. I proto je daná výstava v Hraničáři jen jednou z forem toho, jak se výstupy kurátorského výzkumu dostávají k veřejnosti. Součástí celého procesu je i doprovodný program, interdisciplinární setkání, budoucí doprovodná publikace a pokračování v pořádání symposií v následujících letech.

Textem jsme chtěly ukázat, že výstava je relevantním příspěvkem do odborných a politických debat, a zároveň zařadit náš výzkum do tradice uměleckého a kurátorského výzkumu, který Hito Steyerl označuje pojmem epistemologická neposlušnost. Skrze následování komoditního řetězce lithium-iontových baterií a cesty lithia našimi těly a ekosystémy jsme popsaly, jak probíhal kurátorský výzkum k výstavě *Symptomy budoucnosti*, a přiblížily otázky, s nimiž vstupujeme do komplikované diskuze o nízkouhlíkové transformaci. Ukázaly jsme, že kurátorský výzkum je specifickou výzkumnou metodou, kterou nicméně lze dojít ke

Kurátorský výzkum jako nedisciplinovaná
a znepokojivá forma poznání

Anna Remešová, Karolína Žížková, Martina Johnová

stejně relevantním závěrům jako ve výzkumech jiných disciplín. Skrze vlastní kurátorský výzkum, setkávání se s různými aktéry a aktérkami a vznik samotných uměleckých děl dochází ke shromáždění velkého množství materiálu. Ten ale není uspořádán (pouze) ve verbální či obrazové formě, ale je zkombinován se zkušeností samotného návštěvníka či návštěvnice výstavy, přičemž materialita jeho/jejího těla se stává zásadním momentem pro rekonfiguraci vztahu mezi subjektem a procesem poznávání. Výstava *Symptomy budoucnosti* se pak pokouší hledat toto nové místo myšlení společně, ve spolupráci napříč disciplínami i komunitami, ale i na mezidruhové rovině.

42 Marie ARTAKER, *What is Curatorial Research? On Defining and Undefined... Between and Beyond Theory and Practice* [magisterská práce], Vídeň: Universität für angewandte Kunst 2020, s. 102.